

26- Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'inde tasavvuf meseleleri

Funda ÇAPAN ÖZDEMİR¹

APA: Çapan Özdemir, F. (2022). Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'inde tasavvuf meseleleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 441-448. DOI: 10.29000/rumelide.1073955.

Öz

Ziya Paşa'nın Terci-i bend'i, hem kendi dünya görüşü hem de İslâm âleminin hayat anlayışını ifade etmesi bakımından dikkate değerdir. 1829 doğumlu Ziya Paşa, iyi bir eğitim alır ve Sadaret Mektubu Kalemî'nde çalışmaya başlar. Encümen-i Şuara mensupları, dönemin tanınmış şair ve edebiyatçıları ile tanışarak, klasik edebiyat kültürünü geliştirir. Mustafa Reşit Paşa'nın önyak olmasıyla sarayda kâtip olarak çalışır. Âli Paşa ile anlaşmazlıkları büyüyünce, İstanbul'dan uzaklaştırılır. V. Murat'ın tahta geçmesiyle de Maarif müsteşarlığına atanır; II. Abdülhamit'in padişah olmasıyla da Kanun-ı Esasi Encümeni'nde çalışır ve Adana'ya vali olur. İkbâl ve idbâr merhaleleri arasında geçen siyasi gelgitlerle dolu hayat tecrübeleri edinen Ziya Paşa, Terci-i bend'inde kendi "ben" duygusunun yanı sıra tasavvuf meselelerine dair bilgileri ve görüşleri konu edinir. Tanrı'nın mutlak egemenliği, insan ruhu, adalet fikri, zalim-mazlum tezatlığı, akıl, irade, ibret alma fikri gibi metafizik konularındaki hissiyatını ve fikirlerini işler. Terci-i bend'inde konu ettiği tasavvuf meseleleri, İslâm âleminin hayat anlayışını ve şark felsefesinin bazı zihniyet meselelerini, konu etmesi bakımından dikkate değerdir. Tasavvuf inancı, zaman içinde toplumun duygu ve düşünce sınırlarını geniş ölçüde etkileyerek, dinî-tasavvufî terimler yoluyla da dilimizi zenginleştirmiştir. Tasavvuf anlayışı ve terimleri, insanı sevgi ve umut merkezine koyan düşünce tarzı; Yaratan'ı, insanı, dünyayı ve kâinatı tefekküre geniş bir imkân sağlar. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerifler, menkıbelerle tasavvufî anlayış, Türk edebiyatını da yoğurarak, bu edebiyata insanî ve fikrî bir yön vererek, kaynaklık etmiştir. Çalışmamızda, tasavvufî anlayışı ve bu anlayışın terminolojisini bilen Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inde geçen tasavvuf bilgilerini ve terimlerini tematik bir inceleme konusu yaptık.

Anahtar kelimeler: Ziya Paşa, Terci-i bend, tasavvuf, şiir, terim, kâinat, zihniyet

Issues of sufism in Ziya Pasha's Terci-i Bend

Abstract

Ziya Pasha's Terci-i bend is in terms of expressing both his worldview and the understanding of life of the Islamic world. Born in 1829, Ziya Pasha received a good education and started working at the Grand Vizier's Office. Members of the Council of the Union develop the culture of classical literature by meeting with the well-known poets and writers of the period. With the initiative of Mustafa Reşit Pasha, he works as a clerk in the palace. When his disagreements with Âli Pasha grow, he is removed from Istanbul. With the accession of Murat V, he was appointed as the Undersecretary of Education; after, II. Abdülhamit became the sultan, he worked in the Kanun-ı Esasi Committee and became the governor of Adana. Ziya Pasha, who had life experiences full of political ebbs and flows between the stages of iqbal and idbâr, in his Terci-i bend, besides his own sense of "I", deals with knowledge and views on Sufi issues. He deals with his feelings and ideas on metaphysical subjects such as the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Edebiyatı ABD (Yozgat, Türkiye), fundacapanozdemir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3950-4842 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 19.01.2022-kabul tarihi: 20.02.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1073955]

absolute sovereignty of God, the human spirit, the idea of justice, the oppressor-oppressed contrast, reason, will, and the idea of taking a lesson. The issues of mysticism that he mentioned in Terci-i bend are noteworthy in that they talk about the understanding of life of the Islamic world and some mentality issues of oriental philosophy. The belief of Sufism has enriched our language through religious-mystical terms, by greatly influencing the emotional and thought boundaries of the society over time. The understanding and terms of Sufism, the way of thinking that puts people in the center of love and hope; It provides a wide opportunity to contemplate the Creator, man, the world and the universe. In this context, Qur'an and hadith-i sharifs, the legends, and the mystical understanding have been a source by kneading Turkish literature, giving this literature a human and intellectual direction. In our study, we made a thematic study of the mystic knowledge and terms in the Terci-i bend of Ziya Pasha, who knew the mystical understanding and the lexicon of this understanding well.

Keywords: Ziya Pasha, Terci-i bend, sufism, poem, term, universe, mentality

Giriş

Türk Edebiyatında Terci-i Bend'ler ve Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i

Türk edebiyatındaki terci-i bendlerde; tevhid, münâcât, na't, methiye, mersiye yanında kâinatın sonsuzluğu, bunun karşısında insanın aczi, hayatın zorlukları, felekten ve dünyadan şikâyet, varlık-yokluk-ölüm hakkında hikmetli düşüncelerle tasavvufî meseleler gibi soyut konuların işlendiği görülmektedir (Uzun, 2011: 487-489). Edebiyat tarihlerinde, şairlerin sanat kudretlerini ortaya koymak amacıyla kaleme aldıkları nazım şekilleri arasında terci-i bend'in ayrı bir yeri vardır. Tezkirelerdeki kayıtlardan anlaşıldığı üzere; terci-i bend yazmak ve buna nazîre söylemek, şairlerin sanattaki gücünü gösterme vesilesidir. Ziyâ Paşa'nın terci-i bend'indeki, "Sübhâne men tehayyere fî sun'ihî'l-ukûl / Sübhâne men bi-kudretihî yu'cizü'l-fühûl" (En mükemmel şekilde yarattıklarıyla akıl sahiplerini hayrette bırakan Allah'ın yüce şanını tesbih ederim; kudretiyle seçkin ilim adamlarını bile acze düşüren Allah'ın yüce şanını tesbih ederim) vâsıta beyitleri çok beğenildiğinden Osmanlı kültüründe bir tür vecîze özelliği kazanmıştır (Uzun, 2011: 487-489).

1861'de Encümen-i Şuarâ toplantılarına katılan Ziyâ Paşa, burada ve devam ettiği kahvehane ve meyhânelerdeki arkadaşlarının etkisiyle, klasik tarzda gazeller, kasideler, şarkılar, nazîreler ve hicivler yazmaya başlar (Uçman, 2012: 475-479). Asıl şöhretini kazandığı ve eski şiire âşinalığını ortaya koyduğu meşhur "Tercî-i Bend"ini yine bu esnada, 1859 tarihinde kaleme alır (Tanpınar, 2020: 301). Avrupa'ya gitmeden önce kaleme aldığı "Tercî-i Bend"i bütün İslâm dünyasında asırlardır geçerli olan hayat felsefesini âdetâ özetler; İslâm düşüncesindeki Cebriyye anlayışı doğrultusunda insanların ve bütün varlığın kader karşısındaki mutlak aczini ifade eder. Şark âleminde yüzyıllardır tartışılan belli başlı meselelerin konu edildiği bu manzumenin Türk edebiyatında Nâbî'den beri devam eden bir geleneğin son halkası olduğu öne sürülmüştür (Uçman, 2012: 475-479). Tanpınar, Ziya Paşa'nın Terci-i bend'ini kendisi için olduğu kadar devri için de mühim bir vesika olarak kabul eder ve onu dinden metafiziğe geçiş noktasında kalmış bir ürpermeye benzetir (Tanpınar, 2020: 321). Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nde Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inin, kendi devrinde büyük akisler yaptığına ve Namık Kemal'in Tâlim-i Edebiyat'a Dair Risale'de bu manzumenin şöhret kazandığı seneyi, âdetâ bir tarih başlangıcı olarak ifade etmesine işaret eder (Tanpınar, 2020: 321).

Edebiyat incelemelerinde tasavvuf meselelerine genel bakış ve Terci-i Bend

Tasavvuf, insanın, Allah'ın birliğinin zevkini bütün benliğinde hissederek kendi iç âleminin derinliklerine ve dış âlemin sırlarına ermek için takip ettiği düşünce ve amel sistemi; yaratılış, bu âlem ve ölümden sonrası üzerindeki düşünüş ve inanış yolu; İslâm'ı ve imanı kulluğun gerektirdiği şekilde ahlâkı, özü ve ruhu ile yaşama disiplini (Ayverdi, 2006: 3040). Tasavvuf inancı, zaman içinde toplumun duyu ve düşünce sınırlarını geniş ölçüde etkileyerek, dinî-tasavvufî terimler yoluyla da dilimizi zenginleştirmiştir. Tasavvuf anlayışı ve terimleri, insanı sevgi ve umut merkezine koyan düşünce tarzı; Yaratan'ı, insanı, dünyayı ve kâinatı tefekküre geniş bir imkân sağlar. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerifler, peygamberlerin ve erenlerin hayatlarına dair menkıbelerle tasavvufî anlayış, Türk edebiyatını da yoğurarak, bu edebiyata insanî ve fikrî bir yön vererek, kaynaklık etmiştir. Tasavvufî anlayışı ve bu anlayışın terminolojisini bilen Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inde geçen tasavvufî bilgiler ve terimler incelendiğinde; geleneksel anlayışla işlenen konuların yanı sıra yeni bir duyuş tarzıyla ele alınan meseleler mevcuttur.

Edebiyat alanındaki incelemeler, edebiyat araştırmacılarına kültür mirası, içinde yetiştiği cemiyetin özellikleri, zihniyet ve zihniyet değişimleri, yaşadığı zamanın siyasî ve sosyal şartları bağlamında da yol gösterici kaynaklardır ki metnin tematik araştırmalarına, metnin disiplinler arası okumalarına ve yorumlamalarına geniş imkânlar sağlar. Analiz terimi, Aristoteles'te dil ifadelerinin temelindeki mantık formlarının ortaya çıkarılması, anlamına gelir (Aytaç, 2016: 96-97). Günümüzde bu terim, anlam genişlemesi kazanarak bilimsel, nesnelleştirici inceleme, çözümleme anlamında kullanılır. Edebiyat bilimindeki karşılığı ise, açıklama ve yorumlamadır ki, okurun o eserden ne anlam çıkardığını gösterir (Aytaç, 2016: 96-97). Bu bakımdan, Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inin, öznel bir dünya görüşünü yansıtmaması; fakat aynı zamanda kendi yaşadığı zamanı da yine kendi ahlâk anlayışı bağlamında aydınlatması dikkate değerdir. Ziya Paşa'nın Terci-i bend'i, tasavvuf alanındaki meseleler ve terimlerle; tefekkür derinliği olan çözümlemelere ve yorumlamalara geniş imkân sağlar. Ziya Paşa, İslâm inancı ve tasavvuf anlayışını, geleneği bilen bir şairdir. Çalışmamızda incelediğimiz Ziya Paşa'nın Terci-i bend'i başta olmak üzere şiirinin kaynaklarını "daha ziyade, huzursuz ve adalet peşinde koşan mizacı ile eski İslâm felsefe ve tasavvufunda" tespit eden Tanpınar'ın ifadesi, dikkate değerdir (Tanpınar, 2020: 320). Bu bakımdan, Ziya Paşa'nın Terci-i bend'i, İslâm inancı ve tasavvuf anlayışının yanı sıra kendi ben'ini ve döneminin bazı zihniyet meselelerini anlattığı bir manzume oluşu dolayısıyla da edebiyat tarihimizde özel bir değere sahiptir. Çalışmamızda, tasavvufî anlayışı ve bu anlayışın terminolojisini bilen Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inde geçen tasavvuf bilgilerini ve terimlerini, tematik bir inceleme konusu yaptık.

Tasavvuf Terimi Olarak Vahdet-i Vücûd

Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inde şair, kâinatı acayip bir dersane olarak yorumlar. Kâinatı gördüğü her renk, şair için ilâhî kitaptan bir izdir. Dünyayı, felâket verici bir değirmen olarak düşünen şair, insanı bu dünya denilen değirmenin içine atılmış bir tanecik olarak ifade eder:

Bu kârgâhı sun' acep dershanedir,
Her nakış bir kitabı ledünden nişanedir.
Gerdûn bir asıyabı felâketmedardır,
Gûya içinde âdemi âvâre dânedir. (Ziya Paşa, 1939: 3).

Dîvân şiir geleneğini ve tasavvuf terminolojisini bilen Ziya Paşa, burada kâinatın hususiyetlerine bir ayna tutar; kâinatı gördüğü çeşit çeşit renkler, şaire Tanrı'yı hatırlatır. Burada şair, kâinatı ve Yaratan'ı

birlikte tefekkür eder ki; bu fikir “vahdet-i vücûd” terimi ile açıklanır. “Vahdet-i vücûd”, varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamında bir tasavvuf terimidir. Tanrı, âlem ve insan ilişkilerini açıklayan düşünce sistemidir (Demirli, 2012: 431). Burada Ziya Paşa, vahdet-i vücütçular ile ortak tefekkürünü zikreder. Şöyle ki: Vahdet-i vücütçularca mutlak varlık olan Tanrı'nın zatı bir iktizası söz konusudur. Su nasıl boğar, ateş nasıl yakarsa ve bu maddelerden bu vasıfları ayırmak nasıl mümkün değilse, Mutlak Varlık'ın zatı iktizası olan zuhur etmek vasfını da ondan ayırmaya imkân yoktur; zatı her şeyden münezzehtir; fakat her şey, onun zatındandır ve zatı, daima sıfatlarıyla zuhur eder (Gölpınarlı, 2020: 67). Ziya Paşa da dünyayı, kâinatı, yaratılmışları, Yaratan ile birlikte düşünür; O'ndan ayırmaz. Kâinata gördüğü her iz, her zerre; şaire Tanrı'yı, varlığın birliğini ve varlıkta birliğini idrak ettirir.

Mutasavvıflara göre kâinatın nizamı

“Mânendi div beççelerin iltikam eder; / Köhne ribatı dehr acep âşiyanedir!” (Ziya Paşa, 1939: 3) beytinde ifade ettiği üzere Ziya Paşa'ya göre, eski dünya konağı, öyle tuhaf bir yuvadır ki dev gibi kendi yavrularını yutar. Burada Ziya Paşa, dünyanın daha genel anlamda düşünce olursak; kâinatın daimi nizamını, sufilerin inanışlarına göre açıklar. Bu inanışa göre, kâinatın daimi bir nizamı mevcuttur. Nehir akıp gider; akan su geriye dönmez; gelen su daima yenidir; ama onlara bir ad verilmiştir ve bu adla anılırlar. Hz. Mevlana, bu daimî yaratılışı, bu daimî oluşu anlatırken “Cihan, başka bir cihan doğurur; bu mahşer, başka bir mahşer meydana çıkarır. Kıyamete dek bu kıyameti anlatsam gene bitmez (Gölpınarlı, 2020: 69-70).” der. Burada, Hz. Mevlana, bütün âlemi, yiyen ve yenen olarak vasıflandırır. Toprağın suyu içtiğini, otlar bitirdiğini, hayvanların otları yediğini, hayvanın insana gıda olduğunu, insanı, gene toprağın yediğini, bu âlemin, sürekli değişip durduğunu ifade eder (Gölpınarlı, 2020: 70). Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inde dünyanın eskiden beri, dev gibi kendi yavrularını yutan bir yuva olarak ifade edişini, kâinatın daimi kendini yenilemesi olarak özetleyebileceğimiz, Hz. Mevlana gibi sufilerin inanışlarına göre, süreklilik fikriyle izah edebiliriz.

Tevhit anlayışı

Ziya Paşa, “Tahkik olunsa nakşî temasîli kâinat / Ya hâbü ya hayalü yahut bir fesanedir” (Ziya Paşa, 1939: 3) beytinde; kâinatın görünüşünün aslı araştırılırsa, tüm bu görünüşlerin ya uyku, ya hayal, yahut bir efsane olduğunu ifade eder. Burada Ziya Paşa, Türk-İslâm mutasavvıflarının eserlerinde sıklıkla gündeme getirdikleri tevhit fikrine dikkati çeker. Tevhit, bir olmaktır, Allah'ın birliğine inanıştır, bir ve tek olduğunu kabul edip, söyleyiştir. Tevhit zikri, Lâ ilâhe illallah sözünü söyleyiştir. Mutavavıflara göre, tevhit, yaratılmışların bir gölge ve hayal olduğunu bilerek, Yaratanı görmektir (Ayverdi, 2006: 3152). Müslümanlar, ehl-i tevhit. Sûfilere göre tevhit, Allah'tan başka bir var bilmemek, tanımamak ve bütün varlıkları, onun varlığında yok bilip onun varlığıyla var olmaktır. Tevhidin üç merhalesinden biri olan tevhit-i zât ise, her şeyin izafi bir varlıkla var olduğunu, gerçek varlığın, ancak Tanrı varlığı olduğunu ve bütün var olanların onun varlığından zuhur ettiğini bilmek, görmek ve bu bilgiyi, bu görüşü, oluşla gerçekleştirmek, demektir (Gölpınarlı, 2020: 50). Ziya Paşa'nın beytinde ifade ettiği kâinatın görünüşünün suretlerin, hakikatte uyku, hayal ve efsaneden ibaret olarak düşünülmesi, sûfilere yaratılmışları izafi görüşü ile açıklanabilir; çünkü sonraki beyitlerde şair, anlattıklarını tevhit fikriyle, Yaratan'ı hatırlatarak, sıklıkla bir sonuç hükmüne bağlar:

Bir failin meâsiridir cümle hâdisat,

Ne iktizayı çerhü ne hükmi zamanedir.

Süphanen men tahayyere fi sun'ihil'ukul,

Süphanen men bikudretihi yâcizülfuhul (Ziya Paşa, 1939: 3).

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Burada Ziya Paşa'nın, tüm hadiselerin bir mukadderatın ya da bir zamane hükmünden ziyade; esasında hepsinin bir yapıcının güzel eserleri olduğu hükmüne varması, mühimdir. Nihayetinde ise, sanatı karşısında akılları hayrete düşüren büyük sanatkarı, kudretiyle ilim adamlarını âciz bırakan Yüce Tanrı'yı yüceltir. Terci-i bend'inde Ziya Paşa, dünya işlerinin sonuca varması, bazı işlerin insan aklı ile kavranmasının mümkün olamayacağı, insanın rızık kazanma mücadelesi gibi bazı dünyevî meseleleri söz konusu etse de tasavvuf bilgisi ile hadiseleri açıklamaya çalışır. Bu bağlamda, Ziya Paşa tasavvufi meseleleri gündeme getirse de bir mutasavvıf değildir; fakat insanı, dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki yönüyle kavrar. Tasavvufi gelenekten gelen, çözümlenmesi ve yorumlanması için, tasavvufi terim bilgisine ihtiyaç olan bazı tasavvuf ve zihniyet meselelerini ele alırken; aynı zamanda dünyevî işleri göz ardı etmez. Müslüman inancının bir gereği olarak, meseleleri dünyevî ve uhrevî yönden ele aldığı Terci-i bend'inde iman aşkının ve bilhassa tevhit fikrinin bir tezahürü söz konusudur.

Zahir ve Bâtın Bilgisi

“Kesbi yakîne âdem için yoktur ihtimâl, / Her itikat akla göre gaibanedir” (Ziya Paşa, 1939: 3) beyti ve “Tahkik olursa nakşî temasîli kâinat / Ya hâbü ya hayalü yahut bir fesanedir.” (Ziya Paşa, 1939: 3) beyitlerinden anlaşıldığı üzere; Ziya Paşa, kâinattaki varlıkları görünen-görünemeyen, akıl ile kavranan-kavranamayan olmak üzere iki yönüyle değerlendirir. Ziya Paşa'nın bu çıkarımı, tasavvuf bilgisinden kaynaklanır; çünkü sûfilere göre bilgi, “zahir bilgisi” ve “bâtın bilgisi” olmak üzere ikidir. “Görmediler mi ki gerçekten de Allah, râm etti size ne varsa göklerde ve ne varsa yeryüzünde ve görünen ve gizli olan nimetlerini size yaydı” meâlindeki âyette, görünen nimetleri zahir bilgisi, görünmeyenleri bâtın bilgisi olarak tevil ederler (Gölpınarlı, 2020: 18). Aynı zamanda sûfi anlayışında bâtın bilgisiyle; gönüle ait ihlas, temizlik gibi vasıflar; zahir bilgisiyle de şeriat emirleri, ibadetler ve muamelat, kastedilir (Gölpınarlı, 2020: 18).

Tasavvuf Ehline Göre Her Şeyi Canlı Kabul Ediş

Terci-i bend'inde geçen “Her bir vücut masdar olur bin vücut için, / Her bir cihân hezâr cihandan verir nişân. / Her zerrede tarika-i mahsusa üzre feyz, / Her cisimde tabiati mahsusa üzre can, (Ziya Paşa, 1939: 7)” ifadelerinden anlaşıldığı üzere Ziya Paşa, kâinata yaratılmış her zerrede hususî feyz, her “cisimde” hususî tabiat üzere bir “can” olduğuna dikkati çeker. Ziya Paşa'nın bu tespitleri, tasavvuf meseleleriyle yakından ilgilidir; çünkü sûfilere göre her şeyin canı vardır; cansız sandığımız şeylerde can, uzun zaman varlıklarını korumalarıdır. Abdülbâki Gölpınarlı'nın ifadesiyle; sūfiler, her şeyin canlı olduğuna inandıkları için her şeye karşı merhametle, esirgemeyle muamele ederler; namaza duracakları vakit, secde yerini öperler, namaz bitince yine secde yerini öpüp kalkarlar; tüm bunlar, tarikat edepleridir ve her şeyi canlı kabul ettiklerindedir (Gölpınarlı, 2020: 81-82). Ziya Paşa, Terci-i bend'inde, her cisimde bir can olduğunu idrak eder ve bu tasavvuf bilgisinden bahseder; fakat şiirlerine yansıttığı yaşayış tarzı, derin bir tefekkür ve samimiyetle benimseyiş bağlamında, bu bilginin ötesine geçmez. Bu hususta, Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inde tasavvufi meselelerinin işlendiğini ifade edebiliriz; fakat şairin tamamıyla bir mutasavvıf olduğunu söyleyemeyiz.

Tasavvuf-Felsefe ilişkisi

Ziya Paşa'nın,

Kesbi yakîne âdem için yoktur ihtimâl, /

Her itikat akla göre gaibanedir (Ziya Paşa, 1939: 3)

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

beytinde ifade ettiği üzere; her şeyin esasının insan tarafından kavranması için bir imkân yoktur; her inanış, akla göre gaibanedir. Burada Ziya Paşa, dikkate değer bir tasavvuf bilgisini paylaşır. Bu bilgiyi anlamak için beyitte geçen anahtar kelime, “akıl”dır. Felsefe, akıl yoluyla gerçeğe ulaşmak için yürür; fakat tasavvuf, aklın gerçeğe ulaşamayacağına, gerçeğe ulaşmanın ancak aşk ve cezbeyle mümkün olacağına inanır. Felsefe, bilgiyle yürür; tasavvuf ise, bilgiyi ancak bir vasıta olarak kabul eder. Felsefenin dinle ilgisi yoktur; sufilerse asıl dini, dinin iç yüzünü kendilerinin bildiklerine inanırlar. Sufiler, felsefeyi ve filozofları kınarlar; tasavvufun bâtın ilmi olduğunu kabul ederler (Gölpınarlı, 2020: 89). Bu bilgi bağlamında Terci-i bend’in genelini düşünecek olursak, kâinattaki bilinenler-bilinmezlikler, görünenler-görünmeyenler; genel anlamda hakikatler karşısında şairin huzursuzluk ve acziyyet hissini tespit ederiz. Kâinattaki her şey; şaire bu huzursuzluk ve acziyyet hissini hatırlatır.

Kâinatın nizamı, büyüklüğü, hâdiseler karşısında hayret, huzursuzluk ve ibret alma hissi

Ziya Paşa, Terci-i bend’inde, sonsuz yıldızlarla dolu gökyüzünü, dünya ve semanın görünüşünü, parlayan güneşi ve ayı, bir kâinat nizamı olarak ifade eder (Ziya Paşa, 1939: 8-9). Ziya Paşa’nın her yıldızın tabiatının da başka yıldızlar için gizli olduğunu vurgulaması dikkate değerdir. Bu misalleri vererek, kâinattaki varlıkların görünen ve gizli olmak üzere iki yönüne sıklıkla dikkati çeker. Burada tasavvuf bilgisi bakımından donanımlı ve geleneği bilen bir şair olarak karşımıza çıkar. Tasavvuf bilgisini yüzeysel olarak aktarmakla kalmaz; kâinatın büyüklüğü ve tabii kanunların intizamı karşısında kendi ben’indeki yalnızlık, huzursuzluk ve hayret duygusunu ifade eder. Kendi ben’indeki ibret ve hayret duygusunu ifade ettiği mısralarda; Ziya Paşa’nın sanatkâr yaratılışını ve kendi ben’ini ifade eden bir his felsefesini tespit etmek mümkündür.

Ziya Paşa, kâinatta gördüğü zıtlıklara ve bilhassa tabiatla güçlüğünün zayıfı yenmesine, adalet fikri gibi hususlara dikkati çeker. Ziya Paşa, inliyen ahuların, arslanın dişine lokma olması, can avlayan bir kurdun koyunu parçalayıp yemesi, sineğin örümceklere gıda olması, şahinin güvercini avlaması, kaplumbağanın tavşancıl kuşunun pençesine düşmesi, yılanın zayıf kurbağayı kendine gıda yapması, çaylağın piliçleri parçalaması gibi misalleri işaret ederek; kuvvetlinin zayıfı telef ettiği; yerde, havada ve denizde devam eden bir savaşın mevcudiyetini hatırlatır (Ziya Paşa, 1939: 12). Ahmak birinin zevk ve safa döşeginde yatmasına karşılık, akıllı bir insanın zillet ve hakaret görmesi; bir arabozucunun sohbet meclisinde makbul görülmesine karşılık, iyi nasihat veren bir adamın sözlerinin kimsenin hoşuna gitmemesi, bir zavallının geçimini temin edememesine karşılık; bir zalimin her işinin yolunda olması gibi misaller verir (Ziya Paşa, 1939: 17-18). Ziya Paşa’nın verdiği bu misallerden anlaşıldığı üzere şair, dünya meselelerine beşerî bir bakış açısıyla; zayıf ile güçlüğünün mücadelesinin trajik oluşu sebebiyle, kendi ben’inde duyduğu huzursuzluk, ızdırap ve isyan hissini ifade eder (Ziya Paşa, 1939: 17-18). Terci-i bend’inde işlediği huzursuzluk, ızdırap ve isyan hissi, Ziya Paşa’nın insanî ve yeni olan bir duyuş tarzını ifade ettiği için dikkate değerdir: “Ya Rap, nedir bu dehrde her merdi züfünun / Olmuş belâyı akl ile ârâmdan masun... Bilmem ki muktazayı nizamı cihan mıdır / Daim cihanda cahil olur mes’adettümün? (Ziya Paşa, 1939: 21)” gibi sorular, şairin huzursuzluğunun ve eseflenmesinin bir ifadesidir.

Ziya Paşa, ruhunun gelgitlerinin yanı sıra çeşitli ve birbirine zıt olan zalim-mazlum tezatlığı, güçlüğünün zayıfı ezmesi gibi hayata dair misaller verir; fakat bu misallerin sonunda kesrette vahdete, yani çoklukta birliğe ulaşır. Bu gibi misalleri verdiği Terci-i bend’in her bir bend’inin sonunda, sanatı karşısında akılları hayrete düşüren büyük sanatkârı ulular. Ziya Paşa’nın kudretiyle âlimleri âciz bırakan ulu Allah’ı kutsaması; esasında şairin çoklukta birliğe ulaşmasını ifade eder. Bahsi geçen zıt misalleri Terci-i bend’inde işleyen Ziya Paşa, sufilerin vahdet-i vücuda inanışlarını ifade eden bir bilgiyi hatırlatır. Sufilerin vahdet-i vücuda inananları, bu mertebede neşelerine, yaratılışlarına, yetişmelerine,

istidatlarına, bilgilerine ve anlayışlarına göre değişik hâller alırlar. Bu inanışa göre; zorluklar bir imtihan vesilesidir ve sabredenlere mükâfât vardır. Sufiler hayır-şerri, iyiliği ve kötülüğü itibarî ve nisbî kabul ederler (Gölpınarlı, 2020: 59). Esas olarak yapılan iş vardır ve o iş, mazharına, yani yapana göre yerli yerindedir, doğrudur. Misal verilecek olursa, kılıç, demirden yapılır; masa, ağaçtan yapılır. Hırsız, hırsızlık yapar. Zahit, namaz kılar. Sufilerin inanışına göre, hiçbir varlık, istidadından dışarı bir iş işleyemez; istidatsa mazhariyettir; mazharına göre her iş doğrudur ve hayır, şer, iyi, kötü, izafidir ve nispetten doğar; birine hayır olan, ötekine göre şer olabilir. Soğuk olmasa; sıcak, bilinmez; yani hayır şerle, iyi kötüyle anlaşılır (Gölpınarlı, 2020: 59). Ehl-i sünnete göre ise; kulda cüz'î bir irade ve ihtiyâr vardır. Kul, cüz'î iradesiyle iyiliği, kötülüğü yapmak ister, Allah da onu halk eder. Kul, kendi başına bırakılmış değildir; Allah peygamberler yollamış, kitap indirmiş, iyiyi kötüyü anlatmıştır. Artık kul, iyiliği kötülüğü kendi iradesiyle yapar; karşılığında da Allah ona, adaletiyle muamele eder, mükâfât veya ceza verir (Gölpınarlı, 2020: 60-61). Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inde bahsettiği tezathıklar, kâinat nizamının bir gereği fakat şairin kendi ben'ine büyük ölçüde tesir eden bir huzursuzluğun, ızdırap ve isyan hissini tezahürü olarak konu edilmiştir. Ziya Paşa, geleneği ve tasavvuf terminolojisini bilen bir Osmanlı münevveridir; fakat tamamiyle bir mutasavvif değildir. Tasavvuf alanında bilgi, soru-cevap merhalelerini ifade eden Ziya Paşa, Terci-i bend'indeki hayat manzaralarına ışık tutarak, yer yer huzursuzluk, ızdırap ve hissiyle kavranan acziyyet hissini yanı sıra hadiselerden ibret alma fikrine ve hissine de işaret eder:

Ârif odur ki muterifi acz olup Ziya,
Bu hâdisatı cariyeden itibar eder.
Milkinde hak tasarruf eder keyfemâyeşâ,
İsterse kevnî yok eder, isterse var eder (Ziya Paşa, 1939: 33)

Sonuç

Tasavvufî anlayışı ve bu anlayışın terminolojisini bilen Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inde geçen tasavvufî bilgiler ve terimler incelendiğinde; bu Osmanlı münevverinin geleneksel anlayışla işlenen konuların yanı sıra yeni bir duyuş tarzıyla ele alınan meseleler mevcuttur. Ziya Paşa da dünyayı, kâinatı, yaratılmışları, Yaratan ile birlikte düşünür; O'ndan ayırmaz. Kâinata gördüğü her iz, her zerre; şaire Tanrı'yı, varlığın birliğini ve varlıkta birliği idrak ettirir. Her bend'in sonunda; tüm hadiselerin ve yaratılmışların, Yaratan'ın güzel eserleri olduğu hükmüne varması, mühimdir. Ziya Paşa, dünya işlerinin sonuca varmasından, bazı işlerin insan aklı ile kavranmasının mümkün olamayacağından, insanın rızık kazanma mücadelesi gibi bazı dünyevî meseleleri söz konusu etse de tasavvuf bilgisi ile hadiseleri açıklamaya çalışır; fakat, Ziya Paşa tasavvufî meseleleri gündeme getirirse de bir mutasavvif değildir; fakat insanı, dünyevi ve uhrevî olmak üzere iki yönüyle kavrar. Tasavvuf ve zihniyet meselelerini ele alırken; kesinlikle dünyevî işleri göz ardı etmez. Müslüman inanışının bir gereği olarak, meseleleri dünyevî ve uhrevî yönden ele aldığı Terci-i bend'inde iman aşkının ve bilhassa tevhit fikrinin bir tezahürü söz konusudur. Ziya Paşa, Terci-i bend'inde, tasavvuf terimleri mevcuttur; fakat tasavvufî tefekkürü tamamiyle benimseyiş bağlamında bir derinlik söz konusu değildir. Tasavvuf bilgisinin yanı sıra; manzumesine, kâinatın büyüklüğü ve tabii kanunların intizamı karşısında kendi ben'indeki huzursuzluk, ızdırap, acziyyet, isyan, hayret ve ibret alma gibi hisleri işler. Tasavvuf alanında bilgi, soru-cevap merhalelerini ifade eden Ziya Paşa'nın yeni bir duyuş tarzı söz konusudur. Eski gelenek anlayışının tamamıyla benimsediği teslimiyetçilik anlayışı; Ziya Paşa'da yerini soru-cevaplarla, huzursuzluk, ızdırap, isyan, hayret ve ibret alma hisleriyle tezahür eden bir tefekküre bırakır. Tanpınar da Ziya Paşa'daki bu tefekkürü, "imani ve ikrarı ile, bu iman namına daima inkâra çalıştığı akıl arasındaki mücadele" olarak yorumlar (Tanpınar, 2020: 311). Devrinde geniş şöhret ve akisler

uyandıran Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inin asıl özelliği; İslamî inanış ve tasavvuf anlayışını benimseyen ve modern bilgileri de takip eden bir şairin, kâinat, kâinatın nizamı ve hadiseler karşısında kendi ben'inde duyduğu ve gayet insanî olan hayranlık, huzursuzluk, hayret, ibret alma, acziyyet, merak, isyan, ızdırap gibi ruhun gelgitlerini oluşturan hislerle yani yeni bir duyuş tarzıyla sunulmasıdır. Bu bakımdan Ziya Paşa'nın Terci-i bend'inde geçen tasavvuf meseleleri ve terimleri, şairin his ve tefekkür dünyasını çözümlenmek ve yorumlamak bakımından anahtar mahiyetindedir.

Kaynakça

- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (Cilt 3, s. 3040, s. 3152). İstanbul: Kubbealtı.
- Aytaç. G. (2005). *Edebiyat ve Kültür*, Ankara: Hece.
- Aytaç. G. (2016). *Genel Edebiyat Bilimi*, Ankara: Doğu Batı.
- Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi.
- Çiğdem, Ahmet. (1993). *Aydınlanma Felsefesi*, İstanbul: Ağaç.
- Demirli, E. (2012). *Vahdet-i Vücûd Maddesi*, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Cilt 42, s. 431-435).
- Eagleton, T. (2011). *Edebiyat Kuramı Giriş*, Çev.: Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı.
- Gölpınarlı, A. (2020). *Tasavvuf Meseleleri, Sorular ve Cevaplarla*, İstanbul: Kapı.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tanpınar, A. (2020). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh.
- Tanpınar, A. (2005). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh.
- Uçman, A. (2013). *Ziya Paşa Maddesi*, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Cilt 44, s. 475-479).
- Uzun, M. İ. (2011). *Terci-i Bend Maddesi*, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Cilt 40, s. 487-489).
- Ülgener, S. F. (2006). *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Ankara: Derin.
- Ziya Paşa. (1939). *Terci-i Bend ve Terkib-i Bend*, Haz.: Mitat Sadullah Sander, İstanbul: Tefeyyüz